

особливо активно діють на міжнародному ринку і вже достатньо міцно закріпилися в окремих секторах світової економіки.

Підсумовуючи усе вище сказане, варто виділити три основні напрями географічного дослідження зовнішньої торгівлі:

1) вплив ендогенних та екзогенних суспільно-географічних чинників;
2) аналіз територіального розміщення основних постачальників та споживачів товарів, що поставляються шляхом зовнішньоторговельних операцій;

3) вивчення впливу функціонально-компонентної та управлінської структури зовнішньої торгівлі на розвиток господарства країни.

Використовуючи їх як магістральні напрями можна глибоко розкрити існуючу складну систему чинників функціонування зовнішньої торгівлі.

Л.Ю. Шабашова

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

Сучасні уявлення про територіальну організацію розселення населення ґрунтуються на численних напрацюваннях. У вітчизняній економічній географії географія населення як галузь, що вивчає територіальну організацію населення та розселення, почала формуватися ще у довоєнний період. Особливе значення мала геоурбаністика, основи якої були закладені і розвинуті у працях М.М. Баранського, В.Г. Давидовича, Л.Е. Іоффе, О.А. Константинова, Р.М. Кабо, Г.М. Лаппо, О.П. Литовки, Е.Н. Перцика, В.В. Покшишевського, Ю.Г. Саушкіна, Б.С. Хорєва. Особливо інтенсивно дослідження проводилися починаючи з 60-х рр. ХХ ст. (Ю.І. Пітюренко, А.В. Степаненко, П.С. Коваленко, М.Ф. Тимчук, І.А. Фомін, Г.М. Рогожин, Ф.Г. Фтомов, А.І. Доценко) [3].

Територіальна організація населення – одна з головних складових територіальної організації суспільства поряд з територіальним поділом праці, розміщенням продуктивних сил, адміністративно-територіальним устроєм держави, економічним районуванням тощо.

Територіальну організацію населення розглядають у двох аспектах: 1) як процес організації населення на певній території; 2) як результат цього процесу – територіальні системи, пов'язані з населенням (характеризується за показниками: чисельність, щільність, склад населення, мережа населених пунктів, міграції тощо).

Первинною одиницею розміщення населення на будь-якій території є *населений пункт або поселення*. Поселення (населений пункт) – це сукупність матеріальних форм проживання людей, а також місць прикладання праці, об'єктів виробничої і невиробничої інфраструктури, що характеризується

просторовою обмеженістю, територіальною спільністю структурних елементів та назвою (топонімом) [4].

Однією з головних методологічних проблем вивчення територіальної організації населення є виділення типів поселень. У найбільш загальному вигляді населені пункти поділяються на *міські і сільські*. Критерії поділу значно відрізняються в різних країнах: економічна функція поселення (у містах несільськогосподарські види діяльності, у селах – сільське господарство); чисельність жителів поселення; адміністративне значення; щільність населення; ступінь благоустрою; історичне значення – поселення може бути міським, якщо в минулому воно отримало відповідний статус, закріплений правовими документами.

Однозначного визначення міста немає, в першу чергу через складність та багатофакторність самого міста та його складових, а також через його еволюційність та мінливість в різні історичні періоди та в різних регіонах. Нові суспільні процеси відображаються на формуванні нових типів міст. В Україні містом вважається великий населений пункт з людністю не менше 10 тис. осіб, з яких понад 85 % не зайняті аграрною діяльністю [5].

Між населеними пунктами існують зв'язки, що підпорядковуються ієрархічній залежності, найбільш виразними матеріальними зв'язками є транспортні магістралі, якими відбувається обмін ресурсами, капіталом, населенням, інформацією. Ієрархічність зв'язку залежить від величини, структури, функцій населених пунктів. Взаємодія поселень у межах даної системи розселення має бути інтенсивнішою, ніж з поселеннями інших систем розселення. Таким чином, сукупність населених місць разом із ієрархічними зв'язками утворюють **систему розселення** певної території [5].

Територіальна організація розселення населення вивчається в різних аспектах. Важливим є виявлення чинників формування систем розселення, аналіз просторової структури, морфологічний аналіз урбаністичних форм та тенденцій розвитку територіальної організації розселення.

Виникнення і розвиток певних просторових форм розселення відбувається закономірно, що пов'язано з історичними особливостями суспільного розвитку. Найбільш суттєвими серед них – економічні перетворення, оскільки економічні процеси є одними з найбільш визначальних в організації суспільства. На сучасному етапі у світових процесах можна виділити дві тенденції: глобалізація економічного, політичного, соціального простору – з одного боку, та регіоналізація, захист національних інтересів – з іншого. Змінюється характер впливу чинників на розвиток систем розселення. Відбувається формування світових глобальних міст, виникнення надвеликих агломерацій, мегаполісів, метрополій.

Новий етап у розвитку суспільства передбачає зміну чинників розвитку систем розселення. Так, на відміну від індустріальної стадії розвитку, коли центри зростання були в першу чергу промисловими центрами, постіндустріальні центри зростання – це місця «споживання грошей». Індустріальна стадія передбачала переміщення населення в зони нового освоєння («дешева робоча сила»), постіндустріальне виробництво формується

там, де необхідною є якість населення, що обумовлює великі капіталовкладення в людський потенціал. Змінюється конфігурація відносин «центр-периферія»: в індустріальну стадію провінція постачає до столиці ресурси, в постіндустріальну – столиця підживлюється з провінції внаслідок динамічності її розвитку [1].

Останнім часом у географії розселення переважали описові та статистичні методи, практично не використовувалися моделі «соціальної фізики». Головне прикладне завдання географії – прогнозування може бути вирішено за умови знаходження констант, які характеризують фундаментальні структурні властивості досліджуваних систем. Дані про основні особливості системи розселення (її параметри, конфігурацію, пов'язаний з ними розвиток транспорту, рівень урбанізації) дають змогу спрогнозувати її розвиток або деградацію.

Однією з найбільш відомих теорій, яка розкриває закономірності формування систем розселення є теорія центральних місць В. Кристаллера, згідно якої будь-яку регіональну систему розселення можна уявити як систему центральних і підпорядкованих місць та прослідкувати її еволюцію, моделюючи динаміку розвитку центрів різного рівня. Ця теорія застосовується до міських поселень як центрів надання послуг різного ієрархічного рівня. Використання теорії центральних місць до аналізу просторового розвитку систем розселення дозволяє прослідкувати еволюцію просторової структури та прогнозувати її подальші зміни.

Існують також інші концепції аналізу структури систем розселення: концепція лінійних систем розселення, «міста-поля», концепція метрополітенських ареалів, мегалополісів, структурно-динамічна, просторово-часова та інші [2].

Серед тенденцій розвитку територіальної організації населення головне місце займають процеси урбанізації. Дослідники (наприклад Дж. Джиббс, Б.С. Хорев) вважають, що урбанізація розвивається стадійно: від рівномірного сільського розселення через збільшення міст і формування агломерацій та мегалополісів до деконцентрації населення, формування особливого типу розселення в постіндустріальну епоху, коли утворюється неперервна мережа міських агломерацій та мегалополісів, за їх межами – лише окремі невеликі сільські поселення. Завдяки розвитку комунікацій способів і умови життя в сільських поселеннях практично не відрізняються від міських поселень. Спостерігається висока міграційна мобільність населення в межах всієї планети. [4].

Таким чином, у сучасних умовах змінюються чинники формування систем розселення, зростає значення урбаністичних форм розселення, поширюється міський спосіб життя, змінюється функціональна структура поселень. Нові підходи до вивчення територіальної організації систем розселення повинні враховувати збільшення щільності населення через концентрацію населення в містах, територіальну нерівномірність соціально-економічного розвитку.

Література.

1. *Вендина О.* Перспективы полицентричного развития пространства России в контексте глобализации // Россия и ее регионы в XX веке: территория – расселение – миграции / под. ред. О. Глезер, М. Поляна. – М.: ОГИ, 2005. – С. 307-333.
2. *Петров Н. В.* Морфологический анализ в геоурбанистике (исследования пространственной структуры урбанистических форм): препринт. – М.: Институт географии АН СССР, 1986. – 55 с.
3. *Пістун М.Д.* Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – 231с.
4. *Симагин Ю.А.* Территориальная организация населения. – М., 2004. – 244 с.
5. *Топчієв О.Г.* Основи суспільної географії. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 192-198.

В. В. Бондар

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СТОЛИЧНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ

Тривалий час (60-80-ті роки ХХ ст.) у наукових колах трактування поняття «територіальна організація розселення» відзначалось досить неоднозначним характером, ототожнюючись при цьому з поняттям «територіальної організації населення», зокрема у розумінні Б. С. Хорєва, В. Г. Давидовича, В. В. Покшишевського, Г. М. Лаппо та ін., з чим не можна погодитись. Так, як у сучасній географії населення розвиток територіальних процесів розселення набув дещо іншого, більш динамічного змісту, який потребує певної суспільно-географічної корекції. Адже якщо, наприклад, розглянути рівень територіальної організації суспільного розвитку окремо взятого населеного пункту або групи поселень, враховуючи людність, статеві-вікову структуру, трудову діяльність і зайнятість їх мешканців, то населення у даному випадку – це, перш за все, основний об'єкт розвитку розселення, що виступає не лише в якості ресурсу, але й динамічного фактору його розвитку.

У свою чергу термін «розселення» в сучасній геодемографії використовують у двох значеннях. По-перше, розселення – це процес, що охоплює як поширення населення по території, пов'язаний з її все більш інтенсивним господарським освоєнням, так і просторове переміщення населення й розвиток мережі поселень, тобто зростання чи зменшення відповідних населених пунктів або появу нових. По-друге, розселення – це картина наявного розподілу населення на певній території. Основою такої картини є мережа поселень, їх адміністративний статус, функціональні типи, чисельність населення тощо [3, с. 301].

Разом з тим, потрібно зазначити, що перехід від простої сукупності населених пунктів, від мережі розселення до системи розселення – якісний стрибок у формуванні територіальної організації життя суспільства. Саме тому необхідно чітко розмежовувати поняття «система розселення» та «мережа розселення». Так, за визначенням Е. Б. Алаєва: «Мережею розселення